

ANDRZEJ GÓRSKI*, MIECZYŚLAW GRABIANOWSKI**

Sprawozdanie z działalności Komisji do Spraw Etyki w Nauce w 2020 roku¹

Działalność Komisji do Spraw Etyki w Nauce (KEwN) w 2020 r. koncentrowała się wokół problemów, które budziły szczególnie niepokój całego środowiska naukowego i akademickiego w Polsce. Ze względu na panującą sytuację epidemiologiczną większość z 8 posiedzeń KEwN odbywała się trybie zdalnym lub hybrydowym. Komisja analizowała także problemy etyczne wynikające z pracy jednostek naukowych i uczelni w trybie zdalnym w związku z COVID-19.

Członkowie Komisji zwracali uwagę, że taka forma pracy naukowców może powodować problem z oceną produktywności naukowców pracujących wyłącznie w ten sposób (np. w biomedycynie, w naukach doświadczalnych i medycznych). Rozważano czy jest etyczne, aby każdy pracownik naukowy (np. instytutu, który prowadzi badania w biomedycynie), który wystąpi o zgodę, miał prawo ją otrzymać. Komisja zastanawiała się też nad wpływem pracy zdalnej na funkcjonowanie uczelni. Podkreślono, iż do prawidłowego procesu kształcenia absolwenta konieczny jest kontakt ucznia z mistrzem oraz całym środowiskiem naukowym. Wyrażano również obawę, że dydaktyka prowadzona w formie zdalnej może się wiązać z potencjalnym naruszeniem praw autorskich. Po posiedzeniu w dniu 11 maja 2020 r. Komisja do Spraw Etyki w Nauce wydała oświadczenie, w którym zwróciła uwagę, że w związku z rozwijającą się pandemią wirusa SARS-COV-2: „Pojawiło się jednak szereg nieprawidłowości, które zagrażają wiarygodności wyników prowadzonych badań i prawidłowości w finansowaniu nauki. Realizacja badań naukowych stała się utrudniona, zaś – jak biją na alarm czołowe periodyki naukowe – badania nad lekami nietoczącymi COVID-19 są zagrożone, bowiem większość potencjału naukowego jest obecnie skierowana na badania nad diagnostyką, leczeniem i zapobieganiem COVID-19.” Członkowie Komisji zwracali także uwagę, że oczekiwanie społeczne na szybkie wynalezienie leku na COVID-19, wzmagane nie zawsze sprawdzonymi informacjami o rzekomej skuteczności preparatów medycznych stosowanych

* Prof. dr hab. Andrzej Górski, członek rzeczywisty PAN, przewodniczący Komisji do Spraw Etyki w Nauce; ** Mieczysław Grabianowski, dyrektor Gabinetu Prezesa PAN

¹ Sprawozdanie przekazano uczestnikom 144. Sesji Zgromadzenia Ogólnego PAN w czerwcu 2021 r.

w leczeniu innych schorzeń „powoduje presję na finansowanie badań nie zawsze dostatecznie uzasadnionych”. Skutkuje to również wzrostem cen tych leków oraz ich utrudnionym dostępem dla innych chorych, u których ich stosowanie jest warunkiem skutecznego leczenia. Zdarza się również, że o strategii finansowania i celowości badań nad potencjalnymi lekami anty-COVID-19 informują lekarze, których specjalizacja, dorobek naukowy i doświadczenie kliniczne są odległe od wirusologii. (...) Obecna sytuacja stwarza także zagrożenie dla postępu nauki w pozostałych dziedzinach medycyny, dlatego też preferowane obecnie badania nad SARS-CoV-2 i COVID-19 powinny podlegać ogólnie przyjętym normom merytorycznym i etycznym, jakie obowiązują w działalności naukowej – i o których jest mowa m.in. w *Kodeksie etyki pracownika naukowego*. Jak to bowiem stwierdzają autorzy artykułu w renomowanym periodyku JAMA (16/4/2020): „Najważniejsze to ochrona wiarygodności prowadzonych badań i zachowanie zaufania społecznego do opinii i decyzji podejmowanych przez agencje naukowe i rządowe”.

Kolejną sprawą, która wzbudzała niepokój środowiska naukowego i akademickiego w Polsce i stała się przedmiotem analiz i dyskusji na posiedzeniach Komisji do Spraw Etyki w Nauce, była ochrona wolności w podmiotach systemu szkolnictwa wyższego i nauki. Już na początku roku, w związku z prowadzonymi przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego prekonsultacjami publicznymi w sprawie ewentualnej zmiany ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce w tym zakresie, Komisja uznała tę inicjatywę legislacyjną za nieuzasadnioną, uważając, że „Konstytucja RP jednoznacznie ochrania wolność wypowiedzi”. Zwrócono także uwagę, że „parafowana ostatnio przez szereg uczelni Deklaracja Społecznej Odpowiedzialności Uczelni już na swym początku zawiera stwierdzenie o zobowiązaniu sygnatariuszy do „pielęgnowania wartości akademickich, zapisanych w *Kodeksie etyki pracownika naukowego*. (...) Uważamy, że sugerowana obecnie nowelizacja może naruszać autonomię uczelni, która jest podstawową wartością akademicką stanowiącą przeciwieństwo ideę przewodnią ustawy 2.0. Wyżej wymieniony Kodeks opracowany przez Komisję do Spraw Etyki w Nauce i zarekomendowany do stosowania w środowisku akademickim i naukowym już w swej preambule stwierdza, że: „za podstawowe zasady etyki uznaje się (...) prawa do wolności przekonań”.

Komisja do Spraw Etyki w Nauce jeszcze dobitniej wyraziła swoje stanowisko w tej sprawie w związku z projektem nowelizacji ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, przygotowanym przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach tzw. „pakietu wolnościowego”. Zaniepokojenie członków Komisji wzbudziło to, że propozycje Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego ingerują w wolność głoszenia poglądów naukowych i łączy się je ze światopoglądem, religią i filozofią. Komisja, na posiedzeniu w dniu 14 grudnia 2020 r., przyjęła stanowisko, w którym zwróciła m.in. uwagę, że „Wolność akademicka i wolność głoszenia poglądów naukowych, którą należy zdecydowanie pielęgnować i wspierać w ramach autonomii uczelni, jest czymś innym niż wolność

głoszenia jakichś poglądów poza uniwersytetem. Uniwersytet jest „świątynią wiedzy” i wymaga od nauczycieli akademickich tworzenia wiedzy według określonych standardów naukowych i przekazywania wiedzy zgodnej z jej aktualnym stanem. (...) Prezentowanie w środowisku naukowym treści, które nie spełniają kryteriów naukowych spotyka się z ich odrzuceniem przez to środowisko. Prezentowanie natomiast takich treści studentom – w ramach zbyt swobodnie rozumianej wolności nauczania – podważałoby istotę edukacji, nauki i uniwersytetu. Przeciwwstawianie się i jednemu, i drugiemu zachowaniu jest naturalnym etycznym obowiązkiem uczonego i uniwersytetu jako instytucji.

Proponowane regulacje mogą prowadzić do zatarcia lub wręcz wyeliminowania różnicy między nauką a poglądami nienaukowymi, światopoglądem i pseudonauką.”

Wątpliwości członków Komisji wzbudziły także zapowiedzi Przemysława Czarnka, ministra edukacji i nauki, że przyznawanie uczelniom środków finansowych na inwestycje i projekty naukowe może być uzależnione od przyzwolenia władz uczelni na udział studentów i pracowników szkół wyższych w protestach społecznych.

Komisja do Spraw Etyki w Nauce, w piśmie z dnia 5 listopada 2020 r. do Mateusza Morawieckiego, Prezesa Rady Ministrów RP, uznała za szczególnie niedopuszczalną „groźbę uzależniania rozdziału środków finansowych, zwłaszcza na badania naukowe, od pełnej akceptacji polityki aktualnych władz – można by to uważać za zachętę do zachowań niezgodnych z normami etycznymi obowiązującymi w podległych Ministrowi środowiskach akademickich. (...) W istocie rzeczy, wypowiedź Pana Ministra Czarnka może być interpretowana jako szantaż w kierunku wymuszania na środowisku akademickim zachowań zgodnych z życzeniami polityków. Jest to fundamentalnie niezgodne z zasadami etyki w nauce, obowiązującymi w ładzie demokratycznym, gdyż wprowadza formę odpowiedzialności zbiorowej.”

Przy okazji dyskusji dotyczących wolności akademickiej członkowie Komisji do Spraw Etyki w Nauce zwracali uwagę na znaczenie Deklaracji Społecznej Odpowiedzialności Uczelni dla przestrzegania zasad etyki w nauce. Uznano, że kwestie związane z etyką powinny zostać uregulowane także w ustawie o Polskiej Akademii Nauk. Komisja do Spraw Etyki w Nauce wystąpiła do prezesa PAN z postulatem wprowadzenia odpowiednich zasad dotyczących wysokich wymagań etycznych stawianych pracownikom nauki do znowelizowanej ustawy o Polskiej Akademii Nauk: „Komisja do Spraw Etyki w Nauce uważa, że znaczącą wartością *Deklaracji Społecznej Odpowiedzialności Uczelni* jest dobitne podkreślenie wagi etyki dla zapewnienia rzetelności i wiarygodności nauki i dydaktyki, co wyraża się m.in. w poparciu – już w pierwszym punkcie Deklaracji – dla *Kodeksu etyki pracownika naukowego* opracowanego przez naszą Komisję.”

W 2020 r. Komisja opracowała także, po konsultacjach ze środowiskiem naukowym i akademickim, nową edycję *Kodeksu etyki pracownika naukowego*, która została uchwalona na 141. Sesji Zgromadzenia Ogólnego PAN w dniu 25 czerwca 2020 r.

Propozycje zmian w Kodeksie, zgłaszane przez uczelnie i jednostki naukowe, miały charakter ogólny i redakcyjny. Zwrócono uwagę m.in. na konieczność zawarcia regulacji dotyczących np. mobbingu czy zaktualizowania uregulowań dotyczących recenzowania. Doprecyzowano także uregulowania związane z konfliktem interesów.

Sprawa ewentualnego konfliktu interesów powracała kilkakrotnie w pracach Komisji także w 2020 r., między innymi w związku z oceną wniosku o grant badawczy złożony w Narodowym Centrum Nauki. Zgłaszający sprawę wskazał, iż kilka lat temu był zatrudniony jako koordynator dyscyplin w NCN. Ze względu na niespełnienie kryteriów formalnych odrzucił wówczas wnioski o grant badawczy członka Komisji NCN, który teraz oceniał jego wnioski. W obu konkursach Sonata Bis członek Komisji NCN występował w roli eksperta i brał aktywny udział w rozmowie kwalifikacyjnej. Wniosek zgłaszającego problem nie otrzymał finansowania pomimo, jego zdaniem, wysokiej oceny przyznanej przez recenzentów zewnętrznych. W związku z tym Zgłaszający zwrócił się do Komisji do Spraw Etyki w Nauce o opinię, czy w przedstawionej sytuacji zachodzi konflikt interesów i czy członek Komisji NCN powinien być dopuszczony do oceny jego wniosku.

Komisja uznała, że w opisanej sprawie mogło dojść do uchybienia etycznego i wystąpienia konfliktu interesów. Zwrócono się do prof. Zbigniewa Błockiego, dyrektora Narodowego Centrum Nauki, z prośbą o wyjaśnienie sprawy i przekazanie Komisji ustaleń dokonanych w sprawie. Dyrektor Narodowego Centrum Nauki uznał jednak, że Komisja nie jest uprawniona do otrzymania informacji o wynikach przekazanej do rozpatrzenia NCN sprawy.

Członkowie Komisji byli także zaniepokojeni trybem przyznawania grantów i wydatkowaniem znacznych środków z budżetu państwa w NCBiR, m.in. w kontekście wątpliwości zgłaszanych publicznie w związku z przyznawaniem grantów spółce, której dyrektor był bratem wiceministra nauki i szkolnictwa wyższego.

Kolejne wątpliwości dotyczące ewentualnego konfliktu interesów zgłosił przedstawiciel jednej z grup badawczych wobec pracownicy naukowej jednej z uczelni. Pracownica ta brała udział w projekcie realizowanym na Uniwersytecie i była jednocześnie wiceprezesem firmy, której zlecono przeprowadzenie badań. W tym przypadku Komisja zgodziła się ze stanowiskiem Rzecznika Dyscyplinarnego uczelni, który uznał zarzuty za bezzasadne, ponieważ firma, w której pracownica naukowa uczelni była wiceprezesem, przeprowadziła badania ankietowe bezkosztowo i bez zaangażowania publicznych środków finansowych.

Kolejnym przykładem ewentualnego wystąpienia konfliktu interesów była sytuacja opisana w artykule na jednym z portali internetowych. Rektor jednej z prestiżowych polskich uczelni jest jednocześnie zatrudniony dodatkowo w kilku innych instytucjach (spółkach, radzie nadzorczej, prywatnych firmach). Autor artykułu opisującego ten problem podał w wątpliwość, czy takie działanie jest zgodne z normami etycznymi i czy

nie narusza to *academic integrity*. Jak wskazano dalej w artykule, na dodatkowe zajęcie zarobkowe rektora zgodę udzieliła Rada Uczelni.

Omawiając ten przykład, ale także w związku z pojawiającymi się kolejnymi wnioskami i pytaniami o interpretację w sprawie konfliktu interesu członkowie Komisji wnikliwie przeanalizowali ten problem na jednym z posiedzeń.

Profesor A. Górski przedstawił przykłady rozwiązań kwestii konfliktu interesu w renomowanych uczelniach w Stanach Zjednoczonych i Europie. Deklaracje w tym przedmiocie są wymagane m.in. w Harvard University, University of Cambridge, Oxford University, KU Leuven, University of Zurich. Przypomniano także ustalenia Komisji w sprawie konfliktu interesów przyjęte w 2016 r. po spotkaniu z ekspertem dr. Krzysztofem Chlebusem z Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego (ówczesnym prezesem Zarządu Spółki – Centrum Innowacji Medycznych, pełnomocnikiem Rektora do spraw transferu wiedzy. W nowej edycji *Kodeksu etyki pracownika naukowego* doprecyzowano uregulowania dotyczące konfliktu interesów. Wprowadzono m.in. zapis zbliżony do deklaracji składanych w wysokiej rangi uczelniach zagranicznych i instytucjach naukowych – *declaration of conflict of interest*. Zgodnie z pkt 3.7. ppkt 6 *Kodeksu* „pracownicy naukowcy powinni składać coroczne deklaracje dotyczące konfliktu interesów swemu pracodawcy, zaś w przypadku zaistnienia takiej sytuacji stosować się do otrzymanych wskazań co do konieczności wprowadzenia niezbędnych zmian”. Przewodniczący KEwN uważa, że wprowadzenie tego wymogu do Kodeksu stanowi bardzo istotny wkład Komisji w działalność na rzecz zachowania wysokich standardów etycznych.

Członkowie Komisji uznali również, że najlepszym rozwiązaniem jest zapobieganie powstaniu konfliktu interesów i każda instytucja powinna sama sprecyzować, jakich stanowisk nie należy łączyć, by nie powstał konflikt interesów i określić to w wewnętrznych regulacjach.

KEwN kontynuowała skutecznie działania w sprawie statusu tzw. emerytowanego profesora. W korespondencji z Ministerstwem Nauki i Szkolnictwa Wyższego Komisja ponownie poparła ideę wprowadzenia ustawowego uregulowania statusu „profesora emerytowanego” przy okazji dokonywania zmian systemowych ustawy – *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*, i zadeklarowała chęć udziału w opracowywaniu projektu przepisów w tym przedmiocie.

Jednocześnie Komisja wystosowała pismo do władz uczelni z prośbą o rozważenie wprowadzenia przepisów zapewniających przechodzącemu na emeryturę profesorowi warunki do prowadzenia dalszej pracy naukowej. Na pismo Komisji odpowiedziało kilka uczelni – Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.

SGGW wprowadziła zmianę w projekcie Statutu dotyczącą możliwości przyznawania statusu profesora emerytowanego, do którego stosuje się odpowiednio przepisy o wo-

lontariacie oraz o planowanym wprowadzeniu zarządzenia w sprawie zasad przyznawania statusu profesora emerytowanego SGGW w Warszawie oraz uprawnień przysługujących profesorom emerytowanym.

Władze Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu wyjaśniły, iż od 1 stycznia 2007 r. obowiązuje Uchwała Senatu regulująca status emerytowanych profesorów tzw. profesorów seniorów.

Natomiast rektor Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie zapewnił, że w tej uczelni nigdy nie miały miejsca sygnalizowane przez Komisję problemy w relacjach pomiędzy profesorami emerytami i środowiskiem uczelnianym. W związku z tym władze ChAT nie widzą potrzeby wprowadzania odrębnych przepisów w zakresie przyznania określonych uprawnień „profesorom emerytowanym”.

Jedną ze spraw, która wzbudza liczne wątpliwości w środowisku naukowym, jest kwestia jawności recenzji artykułów. Problem ten był zgłaszany Komisji przede wszystkim przez autorów artykułów zaopiniowanych negatywnie. Także Stanisław Trociuk, zastępca Rzecznika Praw Obywatelskich, zwrócił uwagę na pojawiające się skargi, że w naukowych czasopismach prawniczych redakcje jedynie informują autorów artykułów, czy recenzja jest pozytywna czy negatywna. W związku z tym zastępca Rzecznika Dyscyplinarnego zwrócił się z prośbą o opinię KEwN „czy istnieje potrzeba rewizji dotychczasowych zasad sporządzania recenzji naukowych bądź potrzeba wprowadzenia innych, poza dobrymi praktykami, mechanizmów służących zapewnieniu transparentności procedury recenzowania artykułów naukowych”. W ocenie KEwN opisana praktyka, polegająca jedynie na przekazaniu informacji czy recenzja jest pozytywna czy negatywna, bez dołączania treści recenzji, nie powinna być stosowana. Jako przykład do naśladowania wskazano redakcję „Nature”, która od 2020 r. zamieszcza recenzje on-line bez podawania ich autorów. Członkowie Komisji uważali za wskazane wprowadzenie przez redakcje polskich czasopism naukowych zasady *double blind peer review* (autor nie wie, kto go recenzuje, i recenzent nie wie, kogo recenzuje) i wysyłanie autorom zanonimizowanych recenzji, aby mogli się do nich ustosunkować.

Byłoby to także zgodne z uchwalonym przez komitet ds. etyki przy KBN dokumentem o poufności w procedurach recenzyjnych.

W związku z pismem dr Anny Budzanowskiej, podsekretarz stanu w Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego o wydanie przez Komisję opinii w sprawie „dotyczącej pełnienia przez Pana Profesora (...) funkcji rektora (...) w kontekście podejrzenia współpracy z organami bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 pod pseudonimem TW «Gerard» i popełnienia kłamstwa lustracyjnego”, Komisja uznała że wydanie opinii we wskazanej kwestii wykracza poza ustawowe zadania Komisji, ponieważ „ewentualne złożenie niezgodnego z prawdą oświadczenia lustracyjnego nie powinno być rozpatrywane w kategorii przewinienia etycznego, a powinno zostać wyjaśnione w postępowaniu

lustracyjnym przez sąd”. Zgodzono się także z opinią podsekretarza stanu, że „zarówno samo złożenie niezgodnego z prawdą oświadczenia lustracyjnego, jak i podejmowanie działań mających na celu uniknięcie konsekwencji złożenia takiego oświadczenia, a także kandydowanie i ponowne objęcie funkcji rektora przez osobę podejrzaną o złożenie niezgodnego z prawdą oświadczenia lustracyjnego może budzić uzasadnione wątpliwości zarówno z punktu widzenia prawnego, jak i moralnego”.

Na jednym z posiedzeń Komisja przeanalizowała rekomendacje The League of European Research Universities² dotyczące rzetelności badań naukowych wydane w styczniu 2020 r. „Towards a Research Integrity Culture at Universities: From Recommendations to Implementation”.

Zwrócono uwagę, że w dokumencie tym zawarto istotny punkt, który był przedmiotem dyskusji Komisji, o wprowadzeniu edukacji w zakresie etyki w nauce na wszystkich szczeblach kariery naukowej (*from undergraduate to senior scientist*). Założono, iż *senior scientists* powinni otrzymywać instrukcję, jak kierować procesem nadzoru nad etyką w kształceniu młodszych kolegów. Członkowie Komisji ponownie zdecydowanie opowiedzieli się za koniecznością prowadzenia takiego nauczania, ponieważ świadomość zasad etyki w nauce w środowisku naukowym i akademickim jest znikoma głównie wśród młodszych kolegów.

Ponownie również członkowie Komisji do Spraw Etyki w Nauce uznali za uzasadnione utworzenia Centralnego Rejestru Spraw zgłaszanych do Komisji do Spraw Etyki w Nauce, ewentualnie utworzenia Centralnego Rejestru Postępowań Dyscyplinarnych. Rejestr, w opinii Komisji, pokazałby sprawność działania komisji dyscyplinarnych oraz stan świadomości etycznej i postępowania etycznego środowiska naukowego i akademickiego w Polsce.

Commission for Research Integrity (CRI) – Annual Report 2020

The commission held 8 meetings using a hybrid approach to its work (remote work as well as work on-premises). CRI has pointed to shortcomings of remote work in science and education, where direct contacts between members of academic community assure optimal environment for achieving highest standards of research and teaching. Moreover, focusing the vast majority of research on COVID-related projects endangers progress in other scientific disciplines while

² University of Amsterdam, Universitat de Barcelona, University of Cambridge, University of Copenhagen, Trinity College Dublin, University of Edinburgh, University of Freiburg, Université de Genève, Universität Heidelberg, University of Helsinki, Universiteit Leiden, KU Leuven, Imperial College London, University College London, Lund University, University of Milan, Ludwig-Maximilians-Universität München, University of Oxford, Sorbonne University, Université Paris Saclay, University of Strasbourg, Utrecht University, University of Zurich

an exaggerated pressure for the fast development of new anti-COVID medications may cause lowering of standards used to evaluate research results. CRI has expressed its concern caused by activities of Ministry of Education and Science related to s.c. „freedom package” – a planned amendments to Act on Higher Education and Science. CRI believes that the proposed changes may endanger academic freedom and contribute to dissemination of knowledge not based on solid scientific grounds. Following consultations with the entire Polish academic and scientific community CRI has amended its Code of Conduct for Research Integrity and published its updated version (approved by General Assembly of PAS on 25 June 2020). The new version addresses in a more detail the issue of conflict of interest (CoI). CRI believes that the issue of CoI is of growing importance in science, medicine and other aspects of human activities. Following the examples of leading universities and research institutions CRI has introduced an ethical requirement to report – on an annual basis – the existing CoI to university/research institute administration for possible instructions informing if and how such existing CoI need to be adjusted.

Key words: research integrity, code of conduct for research integrity, conflict of interest